

Bir Bölge Olarak Orta Doğu, Sorunları ve Olası İş Birliği Kazanımları

The Middle East as a Region, its Problems and Possible Cooperation Gains

Muhammed ORAL

Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Coğrafya Bölümü, Karabük, Türkiye

Geliş Tarihi/Received 11.03.2024
Kabul Tarihi/Accepted 14.05.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 14.06.2024

Sorumlu Yazar/Corresponding author:
Muhammed ORAL

E-mail: muhammedoral@karabuk.edu.tr

Atıf: Oral, M. (2024). Bir Bölge Olarak Orta Doğu, Sorunları ve Olası İş Birliği Kazanımları. *Dünya Coğrafyası ve Kalkınma Perspektifi Dergisi*, (5), 35-49.

Cite this article: Oral, M. (2024). The Middle East as a Region, its Problems and Possible Cooperation Gains. *Journal of World Geography and Development Perspectives*, (5), 35-49.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Öz

Türk dış politikasının tarihsel seyri incelendiğinde geçmişten (ör: Sadabat Paketi ve Bağdat Paketi) günümüze (ör: Filistin sorununun çözümüne yönelik yaklaşımlar) Orta Doğu ülkeleriyle ilişkilere özel bir önem atfedildiği görülmektedir. Türkiye'nin de içinde yer aldığı Orta Doğu coğrafyası bölge ülkelerinin ortaya koyacağı bir iş birliği ile kaosun merkezi olmaktan çıkıp uygarlıklar döneminde olduğu gibi jeopolitik açıdan dünyanın edilgen değil belirleyici bir coğrafyası hâline gelecektir. Bölgede barış ve iş birliği konusu üzerine daha önce de çeşitli disiplinler çerçevesinde çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca konuyla ilgili geniş katılımlı kongre ve sempozyumlar da gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte Batı literatürüne dair çalışmalar genellikle Orta Doğu'da bir barış ve iş birliğine yönelik çalışmalar şeklinde olmayıp daha çok Filistin-İsrail sorunu ve bölgedeki diğer siyasi problemler, mezhepsel çekişmeler ve çatışmalar, Orta Doğu tarihi, enerji ve güvenlik gibi perspektiflere odaklanmaktadır. Bölgenin Türkiye için önemine atfen de Orta Doğu ile ilgili çok sayıda eser yazılmış aynı zamanda çeşitli kurum ve kuruluşlar tarafından bilimsel toplantılar yapılmıştır. Bu bağlamda çalışmada, bir bölge olarak Orta Doğu'nun sınırları (karşılık geldiği ülkeler), bölgedeki sorunlar ve nihai olarak bölgenin geleceği açısından iş birliği temelli bir uluslararası kuruluşun gerekliliği ortaya koyulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Orta Doğu, Türkiye, İş Birliği, Kalkınma, Uluslararası Kuruluş

ABSTRACT

When the historical course of Turkish foreign policy is examined, it can be seen that from the past (e.g. Sadabat Pact and Baghdad Pact) to the present (e.g. approaches to the solution of the Palestine problem), special importance has been attributed to relations with Middle Eastern countries. The Middle East geography, including Türkiye, will cease to be the center of chaos with the cooperation of the countries in the region and will become a determining, not passive, geopolitical geography of the world, as it was in the period of civilizations. Studies have previously been carried out within the framework of various disciplines on the subject of peace and cooperation in the region. In addition, congresses and symposiums with wide participation were held on the subject. However, studies on Western literature are generally not studies on peace and cooperation in the Middle East, but rather focus on perspectives such as the Palestine-Israel problem and other political problems in the region, sectarian conflicts and conflicts, Middle East history, energy and security. Referring to the importance of the region for Türkiye, many works have been written about the Middle East and scientific meetings have been held by various institutions and organizations. In this context, the study reveals the necessity of a cooperation-based international organization in terms of the borders of the Middle East as a region (corresponding countries), the problems in the region and ultimately the future of the region.

Keywords: Middle East, Türkiye, Cooperation, Development, International Organization

Giriş

Dünyayı teorik olarak beşerî ve fiziksel coğrafi özelliklerle birleştirilmiş ayrı bölgelere bölmek, dünyamızı düzenlemenin ve anlamının yaygın olarak kabul edilen bir yoldur. İster “Batı Avrupa”dan ister “Güneydoğu Asya”dan, ister “Orta Doğu”dan söz edelim, dünyanın tüm bölgeleri çeşitli tarihsel, ekonomik ve politik söylemlerle oluşturulmuş ve doğallaştırılmıştır. Orta Doğu’yu farklı kılan şey ise bu bölgeyle ilgili aşağılayıcı söylemlerin yaygın olması ve kolaylıkla kabul görmesidir. Orta Doğu’ya ilişkin ısrarcı ve görünüşte kabul edilebilir stereotiplerin (kalıplaşmış yargılar) nedeninin çoğu siyasetidir. Doğu’yu aşağı ve geri bir yer olarak tasavvur etmek, Batı’nın yüzyıllardır bölgedeki jeopolitik hırslarını meşrulaştırmaya yardımcı olmuştur. Kaldı ki bu durum hâlen sürmektedir (Culcasi, 2010, s. 594).

Batı dünyası açısından Şark denildiğinde başlarda anlaşılan yer, esas itibarıyla Güneybatı Asya’dan oluşuyordu. İslamiyetten evvel Şark, fiiliyatta Akdeniz merkezli ortak bir kültürel ve ekonomik bölgenin doğu kesimine karşılık gelmekteydi. Ancak 7. ve 8. yüzyıllardaki Arap fetihlerinden sonra yeni bir anlam kazanarak yabancı bir kültürel dünyanın adı haline gelmiş ve Avrupalılığın tanımı bu dünyanın zıttı üzerinden yapılmaya başlanmıştır. “Batı” teriminin kökeninde yer alan öz ise ezelden beri Latin Hristiyan alemi olmuştur ve nihai olarak bu terimin Batı Roma İmparatorluğu’ndan türediği görülmektedir. Sonrasında ise kavram, Avrupa’da coğrafi olarak daha geniş bir bölge için kullanılmıştır. “Doğu”, kültürel söylem alanında Levant’tan (Yakın Doğu-Doğu Akdeniz) Hindistan’a ve günümüzde ise Çin’e uzanan, doğu yönünde istikrarlı bir yol izlemiştir (Lewis ve Wigen, 2021, s. 57-61-70).

Süreç içinde jeopolitik anlamda Doğu kavramının Doğu ve Orta Avrupa’yı da kapsadığı görülmektedir. Bunun sebebi ise Batı Avrupa’nın kendini buradan (Orta ve Doğu Avrupa) ayırıştırarak bir Batı tanımı oluşturmasıdır. Çünkü Avrupa’nın batısında kalan toplumlar diğer (öteki) Avrupa’nın tarihi ve ideolojisini sahiplenmek istememiştir. Bu durumda orijinal Şark’a yani Güneybatı Asya’ya farklı bir isim vermek gerekmiştir. Bölge, İslam toprakları olması sebebiyle Batı’dan kavramsal olarak uzakta tutulmalıydı

ancak “beyaz ırk” dünyasının bir parçası olarak da ırksal temelde yeniden tanımlanmış olan Şark’a dahil edilmesi mümkün değildi. Öyleyse Doğu ve Güney Akdeniz toplumları yeni küresel haritada nasıl yer almalıydı? Bunun en popüler çözümü yeni bir varlık oluşturarak (*Orta Doğu*) ona Avrupa, Asya ve Afirika’yı birbirine bağlayan bir geçiş bölgesi olarak bu bölgeye yarı kıtasal bir statü vermek olmuştur (Lewis ve Wigen, 2021, s. 71-72).

Bu çerçevede “Orta Doğu” sözcüğünün ilk kez 1850’lerde kullanıldığı ve bu kullanımın da İngiliz Hindistan Ofisi’ne dayandığı kabul edilir. Kavram, 1902’de Arabistan ile Hindistan arasındaki bölgeye atıfta bulunan Amerikalı deniz stratejisti Alfred Thayer Mahan tarafından popüler hâle getirilmiştir. Mahan’ın Orta Doğu tanımı, Basra Körfezi çevresindeki bölgeye karşılık gelmekteydi. 1946’da Orta Doğu Enstitüsü, ABD’nin başkenti Washington DC’de faaliyet göstermeye başladıktan sonra bölgeye dair siyasi ve ekonomik ifadelerde sıklıkla kullanılmıştır (World Atlas, 2023). Kavramın İngiliz Parlamento üyesi Sir Mark Sykes¹ tarafından da kullanılmasıyla Orta Doğu sözcüğü popüler hâle gelmiştir (Meyer, 1991).

“Orta Doğu” İngiltere, Fransa ve Rusya gibi devletlerin emperyal rekabetlerinin bir sonucu olarak Asya ve Afrika arasında kalan jeopolitik oyun sahasını tanımlamak üzere 19. yüzyıl Batı perspektifinden ortaya çıkan bir terim olmuştur. Orta Doğu yalnızca İngilizce, Fransızca (Moyen Orient) veya Almanca (Mittelost) dillerinde değil, Arapça (al Sharq al Awsat) ve Farsça (khavar-e miyane) dillerinde de standart bir terim olarak kullanılmaktadır (Centre for Geopolitics, 2024). Nihayetinde kavramın ortaya çıkışı emperyal güçlerin bölgeye dair siyasi, ekonomik hedeflerine ve kültürel tanımlamalarına dayanmaktadır. Orta Doğu kavramı ilk kullanılmaya başlandığı süreçten günümüze dek coğrafi bir bölge olarak sürekli değişen sınırlara sahip olmuştur. Bu durum, kavramın suniliğini doğrulamış, emperyalist politikaların somut bir yansıması şeklinde tezahür etmiştir (Sakin ve Deveci, 2011, s. 289).

“Orta Doğu” terimi bütün dünya tarafından benimsenmiş olmakla beraber bu isim, Güneybatı Asya terimi yanında daha politik bir anlama sahiptir. Orta Doğu veya Yakın Doğu² bölge konumlandırmaları bu yüzyılın

¹ I. Dünya Savaşı esnasında (1916) Osmanlı Devleti’nin Orta Doğu topraklarının paylaşılmasını esas alan ve İngiltere-Fransa arasında yapılan gizli anlaşmanın (Sykes-Picot) planını sunan iki Orta Doğu uzmanından biridir. Diğeri, François Georges-Picot’tur.

² Yakın Doğu olarak adlandırılan kesim, Akdeniz’den Basra Körfezi’ne kadar uzanan ve Avrupa’ya en yakın bölgeye verilen bir isimdir (Britannica, 2024). 1932 yılında Kraliyet Hava Kuvvetleri’nin daha önce ayrı olan iki komutanlığı

(karargâhı Irak’ta bulunan Orta Doğu), ve (karargâhı Mısır’da bulunan Yakın Doğu) komutanlıklarını birleştirdi ve iki komutanlık da Orta Doğu ismiyle anılmaya başlandı. İngiliz Kara Kuvvetleri de bu ismi aynı amaçla kullandı. II. Dünya Savaşı sonrasında ABD ve İngiltere Orta Doğu’yu Libya’dan Afganistan’a kadar uzanan bir bölge olarak tanımlamışlardır. Ancak değişen jeopolitik koşullar sebebiyle Somali artık bölgenin dışında bırakılırken (onun yerini Sahraaltı Afrikası almıştır) Fas, Cezayir ve Tunus bölgeye dahil edilmiştir. Bu yeniden formüle edilmiş Orta Doğu, kendisi de yeni olan bir

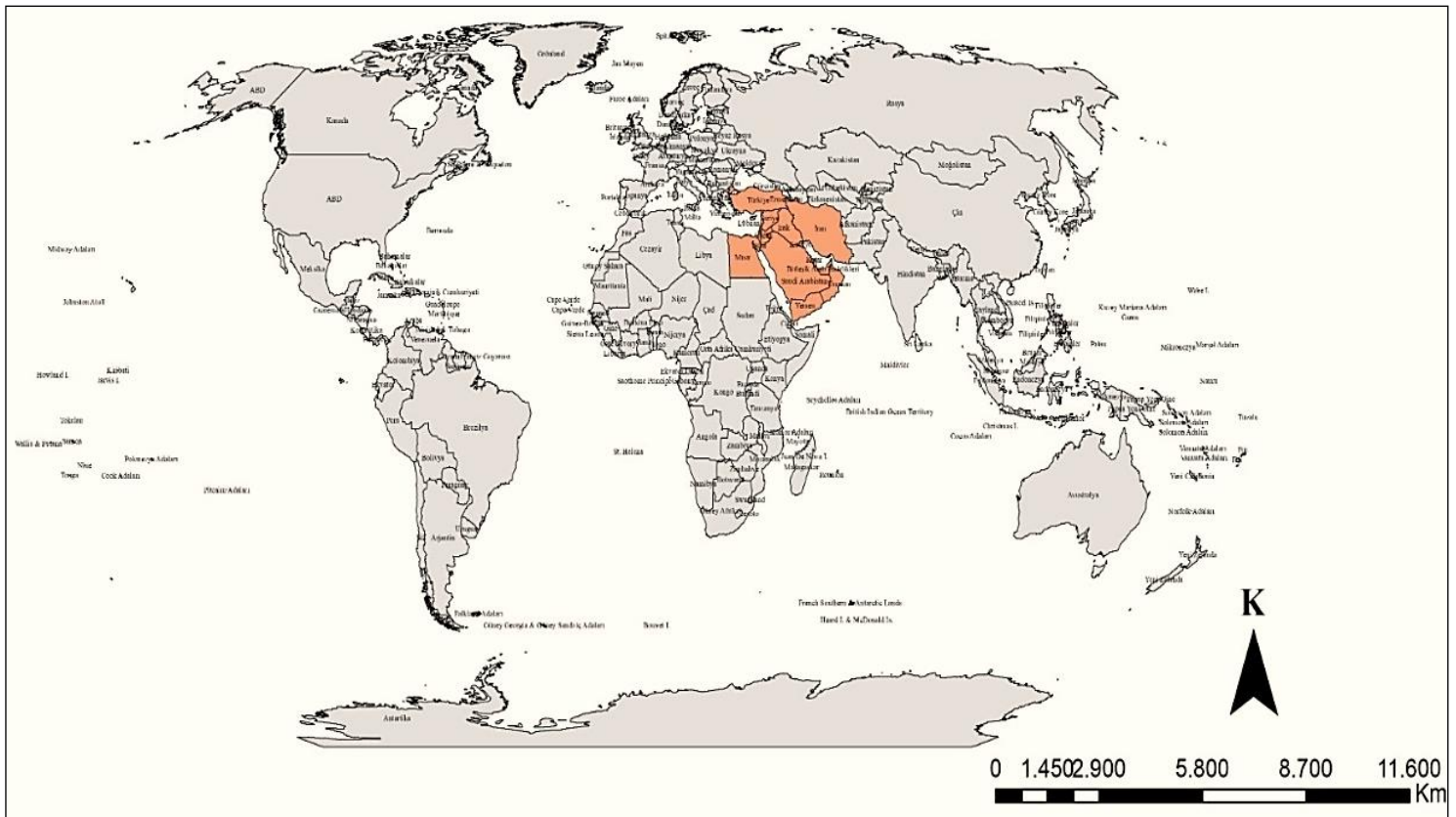
eseridir (Tunçdilek, 1971, s. 3). Bu manada Güneybatı Asya fiziki bölge olarak daha geniş bir alanı ifade edebilir ancak Orta Doğu sözcüğü beşeri bir bölge tasnifidir ve politik anlam taşır.

Orta Doğu, dünyanın en önemli bölgesi olarak kabul edilecek niteliklere sahiptir. Öyle ki burası üç semavi dinin de doğduğu coğrafyadır. Dünyanın en zengin petrol ve doğal gaz rezervleri bu bölgede yer almaktadır. Bunun yanında ticari ve askeri açıdan son derece önemli olan su yolları da burada bulunur. Bu yüzden Orta Doğu küresel güçler açısından daima hakimiyet kurulması gereken bir bölge olarak görülmüştür (Şulul, 2015, s. 162).

Buna göre bölgenin aşağıdaki ülkelerden teşekkül

ettiğinin belirtilmesinin sebebi şudur: güvenlik konusunda bölgeye özgü sorunlar, petrol ve doğal gazda küresel ölçekte belirleyici bir kaynak coğrafyası olması, üç semavi dinin (İslamiyet, Hristyanlık, Yahudilik) de merkezi olması ve tüm bu durumların getirdiği jeopolitik bir mücadele alanı olması. Dolayısıyla bölge jeopolitik bir oyun alanını temsil etmekte ve bu jeopolitik olgular da bahsi edilen ülkeler ekseninde gerçekleşmektedir.

Bununla birlikte karasal ve denizel alanlar bütün olarak değerlendirildiğinde Orta Doğu'nun belirtilen ülkeler çerçevesinde esas alınması isabetli olacaktır. Bu ülkeler; Türkiye, İran, Irak, Suriye, Lübnan, Ürdün, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Bahreyn, Filistin, İsrail, Katar, Kuveyt, Suudi Arabistan, Umman, Yemen, Mısır (Sina Yarımadası) şeklinde belirtilebilir (Harita 1; Harita 2).

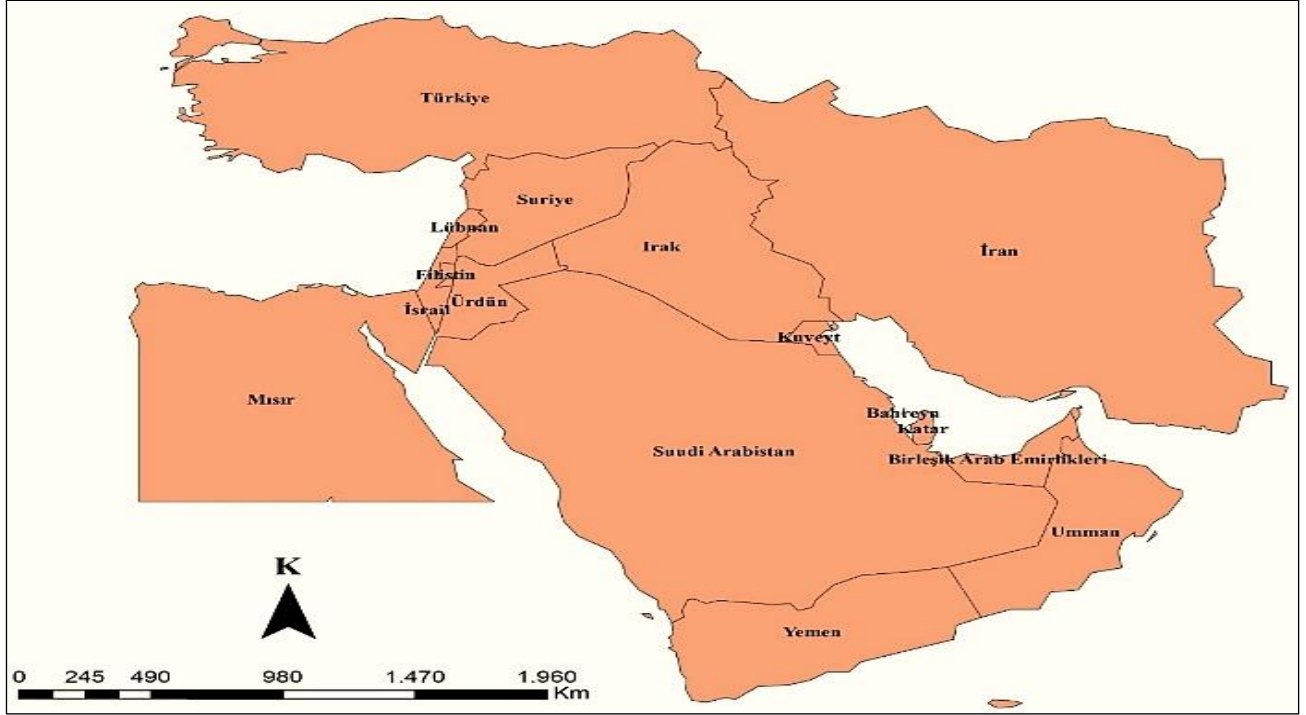

Harita 1. Küresel Ölçekte Orta Doğu'nun³ Yeri

başka adlandırma olan Yakın Doğu'nun kısmen yerini almıştır. Yakın Doğu'nun ayırt edici bir kavram olarak diplomatik çevrelerde ortaya çıkması 19. yüzyılın sonlarında olmuştur. 20. yüzyılın başında ise Yakın Doğu terimi Osmanlı İmparatorluğu'nun Güneybatı Asya ve Güneydoğu Avrupa'daki topraklarını tanımlamak için yaygın şekilde kullanılmıştır. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüyle

birlikte Yakın Doğu teriminin bu geniş anlamı kullanımı da halk dilinden silinmiştir (Lewis ve Wigen, 2021, s. 74-75).

³ Bölge, yazar tarafından haritada renkli şekilde gösterilen ülkeler bazında esas alınmıştır.

Harita 2. Orta Doğu Ülkeleri

Buna göre Orta Doğu bölge olarak kuzeyde Türkiye'nin güney kesiminden, güneyde Arap Yarımadası'na, doğuda İran'dan batıda Kızıldeniz'e (Sina Yarımadası dahil) kadar uzanan karasal alandır. Ayrıca bölgenin Akdeniz, Kızıldeniz, Basra Körfezi, Umman ve Yemen Denizi'ne (Hint Okyanusu) kıyısı bulunmaktadır. Bu yüzden Orta Doğu'nun jeopolitik niteliği yalnızca kara sınırlarıyla değerlendirilemez.

Bununla birlikte her ne kadar çeşitli kaynaklarda ve yaklaşımlarda Orta Doğu coğrafyasına farklı ülkeler dahil edilse de küresel ve bölgesel siyasi konjonktürde Orta Doğu'nun uyandırdığı çağrışımın karşılık geldiği coğrafya anlaşılmaktadır. Bölgeye Kuzey Afrika ülkelerinin tümü ile Sudan'ın, Kıbrıs adasının (KKTC ve GKRY), Afganistan'ın, Pakistan'ın, Güney Kafkasya ülkelerinin de dahil edilmesi siyasi, ekonomik, sosyal ve mekânsal açıdan müphem bir bölge ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca söz konusu bölge dışındaki ülkeler, bölgesel sorunların temel sebep ve sonuçları itibarıyla Orta Doğu'dan ayrılmaktadırlar.

Yöntem

Siyasi Coğrafya kapsamında yapılan çalışmalar önemli ölçüde alan yazın araştırmalarına dayalıdır. Çünkü alan yazın araştırmaları çok sayıda farklı kaynağın / görüşün ele alınıp coğrafi bir perspektifte özgün şekilde değerlendirilmesini mümkün kılar.

Bu çalışmanın amacı, akademik eserler ile yazılı ve görsel medyada sınırları net ifade edilmeyen Orta Doğu'nun coğrafi olarak nereye karşılık geldiğini ele almak bunun yanında bölgedeki sorunlar ve uluslararası bir kuruluş eliyle

gerçekleşebilecek olası iş birliğinin ortaya koyacağı kazanımlara dair değerlendirmelerde bulunmaktadır. Buna göre araştırmaya ilişkin belirlenen sorular şunlardır:

- 1) Bir bölge olarak Orta Doğu hangi ülkeleri kapsamaktadır?
- 2) Orta Doğu'daki istikrarsızlıkların temel kaynağı hangi sorunlardır?
- 3) Orta Doğu'da olası bir iş birliği hangi çerçevede gerçekleşebilir ve bu iş birliği nasıl bir kazanım sunar?

Çalışma, nitel araştırma metoduna dayalı olup veri toplama tekniği olarak doküman analizi yönteminden yararlanılmıştır. Doküman analizi yöntemi, birincil kaynakların (metinsel, görsel ve dijital kaynaklar) taranması ve değerlendirilmesini ifade eder. Dokümanlar / kaynaklar, nitel araştırmalarda etkili bir şekilde kullanılması gereken önemli bir bilgiye erişme aracıdır. Bu tür araştırmalarda araştırmacı, ihtiyacı olan veriyi diğer nitel araştırma veri toplama teknikleri olan gözlem ve görüşme yapmaya gerek kalmadan elde edip bunları özgün şekilde değerlendirebilir (Yıldırım ve Şimşek, 2021, s. 190).

Orta Doğu Ülkelerinin Tarihçeleri

Türkiye: Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve Sevr Anlaşması'na karşı Mustafa Kemal Atatürk liderliğinde başlayan Kurtuluş Savaşı zaferle neticelenmiş ve bu sayede yeni bir devlet olarak teşekkül eden Türkiye Cumhuriyeti sahip olduğu tarihi ve coğrafi nitelikler ile her dönem dünyanın en önemli ülkelerinden biri olmuştur. İstanbul ve Çanakkale boğazları Karadeniz'e komşu ülkelerin açık

denizlere ulaşabileceği tek rotadır. Akdeniz, Karadeniz ve Ege Denizinden Cebelitarık ve Süveyş Kanalı ile sırasıyla Atlas ve Hint Okyanusuna bağlanılmaktadır. Bu özel konum nitelikleri nedeniyle tarih boyunca Anadolu her zaman çok değerli bir toprak parçası olmuştur (Oral ve Özdemir, 2017, s. 950). Sahip olduğu özellikler sebebiyle başta ABD olmak üzere 20. yüzyılın başından beri Orta Doğu'yu dizayn eden / etmeye çalışan küresel aktörler çoğu kez Türkiye ile çıkar çatışmasına girmektedir.

İran: Safevilerin İran'da şiiliği hâkim kılmasıyla şiileşen İran, siyasi ayrılıklar ve mezhepsel farklılıklar nedeniyle Sünni müslüman dünyası ile siyasi ve zaman zaman da askerî (Irak) çatışmalara girdi. İran, 1935 yılında Pehlevi Hanedanı döneminde resmi olarak İran adını alarak bağımsız bir devlet oldu. Ancak, 1979'daki İran İslam Devrimi, mevcut şah rejimini devirerek İslam Cumhuriyeti'ni kurdu. Bu dönemden sonra İran-Batı dünyası ilişkileri bozuldu ve İran'a yönelik ambargolar süreci başladı.

Irak: I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'nin çöküşüyle birlikte İngiltere'nin kontrolüne geçen Irak, 1932 yılında bağımsızlığını kazandı. Bağımsızlık sonrasında, rejim değişikliği, dini ve etnik mücadeleler, darbeler ve 2003'teki ABD müdahalesi ülkenin siyasi istikrarsızlığını etkiledi.

Suriye: 1946'da Suriye, Fransız mandasından bağımsızlığını kazandı. 1963'te Baas Partisi'nin iktidara gelmesiyle Suriye, sosyalist bir Arap devleti hâline dönüştü. Bu dönemde SSCB sonrasında ise Rusya ile (hâlen devam etmekte) iyi ilişkiler içerisinde oldu. 2011'de ise Arap Baharı'nın etkisiyle başlayan rejim ve muhalifler arasındaki iç savaş, ülkeyi büyük bir kaosa sürükledi ve ülkeyi *başarısız devlet* (kendi topraklarını yönetemeyen, toprakları başka güç ya da güçler tarafından yönetilen ülke) hâline getirdi.

Lübnan: Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüyle birlikte Fransız mandası olarak yönetilmeye başlanan Lübnan, 1943'te bağımsızlığını kazandı. Ülke, etnik ve dini çeşitliliği olan bir topluma sahiptir. Bu durum Lübnan'da siyasi dengelerin etnik ve dini gruplar arasında paylaşılmasını zorunlu kılmıştır.

Ürdün: Ülke, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra İngiliz mandası olarak yönetilmiştir. 1946'da bağımsızlığını kazandı ve Haşimi Hanedanı tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Hali hazırda ülkenin resmi adı da Ürdün Haşimi Krallığı'dır. Bunun yanında 1948'de İsrail'in kurulmasıyla 750 binden fazla Filistinli yerinden olmuş ve bu göçmenlerin önemli bir bölümü de Ürdün'e gelmiştir (TRT Haber, 2020).

BAE: BAE'nin jeopolitik konumu ve petrol rezervleri sebebiyle 19. yüzyılda İngiltere bölgesinde etkili olmaya başlamıştır. Bu süreçte emirliklerle İngilizler arasında yaşanan çatışmalar 1853'te imzalanan barış anlaşmasıyla

son bulmuştur. Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti ve İran, İngiltere'nin bölgedeki etkinliğini kırmak istese de başarılı olamamışlardır (İNSAMER, 2020a). Bağımsızlığını 1971'de İngiltere'den kazanan ve altı emirliğin bir araya gelmesiyle kurulan BAE, birliğe 1972 yılında dâhil olan Resû'l-Hayme emirliği ile son hâlini almıştır.

Bahreyn: Bir süre Osmanlı kontrolünde kalan coğrafya, 16. yüzyıldan itibaren Portekiz ve İngiltere'nin etkili olduğu bir bölge olmuştur. Bahreyn'deki İngiliz himayesi 1968 yılına kadar devam etmiştir. Bu tarihte bölgedeki diğer emirliklerle birlikte bir "Arap Emirlikleri Federasyonu" kurulmasına karar verilmişse de, görüşmeler olumlu neticelenmemiştir. İngiltere'nin de bölgeden çekilmesi üzerine Bahreyn, 1971'de bağımsızlığını kazandı (İNSAMER, 2020b).

Filistin: 16. yüzyıldan I. Dünya Savaşına dek Osmanlı idaresinde kalan Filistin, savaş sonrasında İngiliz yönetimine geçmiştir. 1948'de ise İsrail'in kurulmasıyla (Filistinliler, İsrail'in kurulduğu günü *Nekbe-Büyük Felaket* olarak adlandırmaktadırlar) Filistin toprakları, Orta Doğu'nun en sorunlu alanı hâline gelmiştir. İsrail'in kurulmasıyla birlikte zorla göç ettirilen bir milyon civarında kişi sığınmacı durumuna düşerek Ürdün başta olmak üzere, Suriye, Lübnan ve Irak gibi ülkelere göç etmiştir. İsrail'in bir devlet olarak teşekkülünden beri Filistin-İsrail çatışması küresel bir sorun olarak hâlen devam etmektedir. Filistin, 1967'deki 6 Gün Savaşı'nın öncesindeki sınırlara dönülmesini istemektedir.

İsrail: 1948 yılında İsrail'in ilk başbakanı da olan David Ben Gurion liderliğinde Filistin topraklarında kurulan ülke bir yahudi devletidir. Arz-ı Mev'ud'a (vadedilmiş topraklar) dayanarak siyonist ideolojiyi esas alan İsrail, kuruluşundan günümüze dek saldırgan tutumları nedeniyle Orta Doğu'daki istikrarsızlıkların en önemli sebeplerinden biri olmuştur. İsrail'in Kudüs'ü başkenti ilan etmesi ve müslüman nüfusun buradan çıkarılması amacı ile Batı Şeria bölgesinde yeni yerleşim yerlerine onay vermesi ve Gazze'ye yönelik soykırım boyutundaki saldırıları bölgedeki güvenlik endişelerini artırmaktadır. Batı dünyası ve özellikle ABD'nin koşulsuz desteğini alan İsrail, uluslararası hukuku dikkate almadan binlerce insanı katletmeye ve milyonlarca insanı da yerinden etmeye devam etmektedir.

Katar: 19. yüzyılın ortalarında Katar, Osmanlı Devleti'nin Bağdat valisi olan Mithat Paşa'nın 1871'de bölgedeki reformlarıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun kontrolüne girmiştir. Ticari açıdan önemli bir bölge olan Katar, I. Dünya Savaşı sürecinde İngiltere'nin kontrolüne geçmiştir. Katar, BAE ve Bahreyn gibi 1971 yılında İngilizlerden bağımsızlığını kazanmıştır. Katar, zengin petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip olmasıyla ekonomik açıdan hızla gelişmiş bir ülkedir.

Kuveyt: 18. yüzyılda Kuveyt, Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğine girdi. Kuveyt, bölgede önemli bir ticaret merkezi hâline geldi. Osmanlı döneminde Kuveyt, özerk bir şekilde yönetildi. I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüyle birlikte Kuveyt, İngiliz himayesine girdi. 1961'de Kuveyt, İngiltere'den bağımsızlığını kazandı ve bağımsız bir devlet hâline geldi.

Suudi Arabistan: Hz. Muhammed (sav) ile İslamiyetin doğduğu topraklar olan ülke, İslam dünyası içinde özel bir yere sahiptir. Müslümanların kiblesi Kâbe'nin yer aldığı Mekke ile Hz. Muhammed'in (sav) kabri şerifinin yer aldığı Medine bu ülkededir. Suudi Arabistan, 16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun kontrolü altına girdi. 18. yüzyılda Muhammed bin Suud liderliğindeki Vahhabi hareketi Arabistan'da etkili oldu. 1932'de Abdulaziz bin Suud (İbn Suud); kabileleri, emirlikleri ve diğer krallıkları (Hicaz ve Necid Krallığı) birleştirerek Suudi Arabistan Krallığı'nı kurmuştur.

Umman: 16. yüzyıldan itibaren Umman önce Portekiz, ardından Osmanlı Devleti'nin nüfuz alanına girdiyse de bir Osmanlı eyaleti olmamıştır. 18. yüzyılda İngiltere'nin bölgeye ilgisi artmıştır. Umman, 1951 yılında bağımsızlığını ilan ettiyse de İngiltere iç karışıklıklardan yararlanarak Umman üzerindeki hakimiyetini devam ettirmiştir (İNSAMER, 2020c). Sultan Kabus bin Said, 1970'te iktidara gelerek Umman'ı bağımsız bir devlet hâline getirmiştir.

Yemen: 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasıyla birlikte Yemen'de güç boşluğu oluşunca 1839'da İngilizler, Aden'i ele geçirerek Yemen ile bağlantı kurdu. 1960'lara gelindiğinde ise Yemen bağımsızlığını kazanmış ancak kısa bir süre ayrılma gerçekleşmiştir. Kuzey Yemen'de 1962 yılında Yemen Arap Cumhuriyeti, güneyde ise 1963 yılında Mısır'ın desteğiyle İngiltere'ye karşı direniş başlamış ve 1970 yılında Yemen Demokratik Cumhuriyeti kurulmuştur (DEİK, 2017: 2). Süreç içinde iki bölge arasında bazı çatışmalar olsa da 1990'da Kuzey Yemen (Yemen Arap Cumhuriyeti) ve Güney Yemen (Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti) birleşerek Yemen Cumhuriyeti'ni oluşturmuştur. Ancak ülkede İran, Suudi Arabistan ve BAE'nin de dahil olduğu mezhep kökenli ve ayrılıkçılık yönündeki çatışmalar hâlen sürmektedir. Son verilere göre bölgede çatışma ve karışıklık ihtimali en yüksek olan ülke Yemen'dir (Rhoades v.d., 2023, s. 146).

Mısır: İlk Çağ uygarlık merkezlerinden biri olan Mısır, Nil

Nehriyle bütünleşmiş bir ülkedir. Mısır, tarihsel süreçte çeşitli medeniyetlerin egemenliği altına girmiştir. 16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu, Mısır'ı fethetti. Osmanlı döneminde Mısır, ekonomik ve kültürel açıdan önemli bir merkez hâline geldi. I. Dünya Savaşı sonrasında Mısır, fiili olarak bağımsızlık elde etti. 1952'de gerçekleşen devrimle monarşi yönetimi kaldırıldı ve cumhuriyet getirildi. Ancak ordunun yönetim üzerindeki etkisi devam etti.

Orta Doğu'nun Makro Ölçekli Sorunları

Orta Doğu, bir uygarlık coğrafyası olarak geçmişten günümüze tarihe yön vermiş bir bölgedir. Üç semavi dinin de merkezi olması bölgeyi bu dinlerin var olma ve yayılma alanı haline getirmiştir. Dolayısıyla süreç içinde gerek semavi ya da semavi olmayan dinlerin birbirleriyle olan mücadeleleri gerekse de dinlere bağlı olarak ortaya çıkan mezhepler arasındaki mücadeleler bölgeyi jeopolitik açıdan sorunlu bir coğrafyaya dönüştürmüştür.

20. yüzyılda ise bu bölgedeki sorunların büyük oranda küresel güçlerin petrol ve doğal gaz erişme ve bu kaynakları istedikleri şekilde yönetme arzusundan dolayı enerji kaynaklarından kaynaklandığı görülmektedir. Öyle ki dünya petrol ve doğal gaz rezervlerinin büyük bir bölümünü ihtiva eden bölge (BP 2021 verilerine göre petrolde %48'ini, doğal gazda %40'ını) küresel aktörlerin devamlı bir oyun sahası olmuştur. Bununla birlikte bölgede yer alan ülkelerin kuruluş dinamiklerinde etnik ve dini sebeplerin de bir sorun olarak öne çıktığı ve bu sorunların hâlen devam ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca önemli bir nüfusa sahip olan Orta Doğu (World Population Review verilerine göre bahsedilen ülkeler bazında 500 milyona yakın bir nüfus), su kaynakları açısından da stresli bir bölgedir.

Orta Doğu'da var olan sorunlar şu şekilde belirtilebilir;

Filistin-İsrail Sorunu: İsrail'in kurulmasıyla başlayan ve Filistin halkının toprak talepleri üzerine yoğunlaşan çatışma, bölgedeki en büyük sorunlardan biridir. İsrail'in demografik yapıyı değiştirme maksatlı yürüttüğü yasa dışı yerleşim ve inşaat izinleri ve bunun yanında Kudüs'teki baskı politikaları çatışmaların devam etmesine sebep olmaktadır.

İsrail'in kuruluşuna giden yolu açan 1917'deki Balfour Deklarasyonuyla⁴ başlayan süreçle birlikte İngiltere'nin desteğiyle bölgeye Yahudi göçü hızlanmıştır. I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'nin fiilen çöküşüyle birlikte Filistin topraklarını kontrol eden İngiltere buradaki manda

⁴ Dönemin İngiltere Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour, siyonist hareketin liderlerinden Lord Jacob Rothschild'e yazdığı mektupla, Filistin topraklarında kurulacak bir İsrail devletine İngiltere'nin destek vereceğini belirtmiştir. İngiltere bu kapsamda Avrupa ve ABD'deki yahudilerin bir kısmının Filistin topraklarına göç etmesine imkân

sağlamıştır. İngiltere'nin buradaki amacı, Süveyş Kanalı da dahil olmak üzere bölgedeki etkisini güçlendirmek ve yahudi sermayedarları İngiltere'nin yanına çekmektir. Bir diğer amaç, ABD ve Rusya'daki etkin yahudiler eliyle ABD ve Rusya'yı I. Dünya Savaşı'nda müttefiki yapabilmektir.

yönetimini 1947 yılında Birleşmiş Milletlere (BM) devretti. 15 Mayıs 1948'e kadar ise manda yönetiminin devam etmesi kararı alındı. Yoğun ve uzun görüşmelerin ardından 29 Kasım 1947 tarihinde Genel Kurul tarafından Filistin'in üçe bölünmesi kararı verildi. Bu üç bölüm, bir Musevi devleti, bir Arap devleti ve Kudus şehrinin uluslararası gözetimde olacağı ayrı bir birim olarak belirlenmiştir (corpus separatum). Bu karar, Genel Kurul tarafından gerekli olan üçte iki çoğunlukla alınmasına karşın uygulanması konusunda zorlayıcı bir hüküm bulunmuyordu. Arap Birliği bu bölünmeye gerekirse güç kullanarak karşı koyacağını bildirdi. Manda hükümetine ve Yahudilere karşı Filistin liderliği tekrar silahlı direnişe geçti (Lewis, 2006, s. 422).

İsrail'in devlet olarak 16 Mayıs 1948 tarihinde ilan edilmesinden bir gün sonra başlayan savaş, Filistin tarihinin en önemli dönüm noktalarından biri olmuştur. Öyle ki bu savaş, Filistin halkının %60'ının yerinden edilmesi ve Filistin topraklarının da %77'sinin kaybedilmesine sebep olmuştur (Dağ, 2015: 24). Daha sonraki süreçte de Filistin halkının toprak kayıpları sürmüştür. Filistin İstatistik Merkezi'nin Mart 2015 verilerine göre İsrail, 27 bin km²'lik Filistin topraklarının %85'ine el koymuş durumdadır. Filistinliler ise bu alanın yalnızca %15'ini kullanabilmektedir (AA, 2016). 2020'de dönemin ABD Başkanı Trump ve dönemin İsrail Başbakanı Netanyahu tarafından tüm dünyaya "Yüzyılın Barış Anlaşması" olarak sunulan sözde barış planı her ne kadar bağımsız ve tanınmış bir Filistin devletini öngörse de esasen Filistin halkının çok küçük bir alana (Gazze Şeridi) sıkıştırılarak Filistin topraklarının ve elbette Kudüs'ün büyük bölümünün İsrail'e bırakılmasını planlıyordu. Anlaşmaya göre, gerçekte egemen olmayan, dahası etrafı bütünüyle İsrail tarafından kuşatılmış (anklav hâle gelmiş), ordusuz ve Kudüs'ün hemen hemen tamamını İsrail'e bırakmış olan bir Filistin devletinin kurulmasını öngörmektedir (Aral, 2020).

Bölgesel Çatışmalar: Orta Doğu, Osmanlı Devleti'nin yıkılması ile beraber sömürgecilik yarısındaki özellikle İngiltere ve Fransa gibi Avrupa ülkelerinin kontrolü altına girmiştir. 1948 yılında İsrail Devleti'nin de kurulmasıyla Orta Doğu hem siyasi hem de kültürel olarak değişime uğramıştır. Avrupalı küresel güçler ve devamında ABD kültürel ve etnik ayrışmaları körüklemiş ve bölgede çok sayıda devlet oluşumuna imkân tanımışlardır. Bölgede bir Yahudi devleti olan İsrail ve Hristiyan temelli bir devlet olan Lübnan kurulmuştur. Ayrıca kültürel ve etnik olarak aralarında belirgin farklar bulunmamasına rağmen Arap toplulukların Suriye ve Irak gibi farklı devletler kurmasına imkân verilmiştir (Erdönmez, 2010, s. 16).

Orta Doğu, birçok bölgesel çatışmanın merkezidir. Örneğin, Suriye İç Savaşı, ABD'nin Irak'a müdahalesi ve

Irak'taki istikrarsızlık, Yemen'deki çatışma ve Lübnan'daki siyasi gerginlikler gibi sorunlar bölgede ciddi insanî, siyasi ve güvenlik krizlerine yol açmıştır.

Arap Baharı'nın etkisiyle Beşer Esad'a karşı başlayan protestolar kısa zamanda Esad yanlıları ve muhalifleri arasında bir çatışmaya dönüşmüş ve Suriye'yi iç savaşa sürüklemiştir.

ABD, bölgede enerji kaynaklarını kontrol etmek, İsrail'in güvenliğini sağlamak ve vadedilmiş toprakların (arz-ı mev'ud) önünü açmak için Irak'ı işgal etmiştir. Her ne kadar işgalin amacı Saddam'ı devirmek ve Irak halkına özgünlük getirmek olarak dünya kamuoyuna ifade edilse de müdahale sonrasında böyle bir durum ortaya çıkmamıştır. Nitekim 2017 yılında Saddam Hüseyin'i ilk sorgulayan eski CIA Ajanı Nixon, iki aydan fazla süren sorgulamalardan sonra Irak'ta kimyasal silah olmadığı sonucuna vardıklarını belirtmiştir (AA, 2017). Hâlihazırda Irak'ta sünni-şii mücadelesi ile etnik sorunlar sürmektedir.

Orta Doğu, farklı etnik ve dini grupların bir arada yaşadığı bir bölgedir. İsrail dışında çoğunluğu müslüman olan bölgede Sünni-Şii ayrımı en önemli problemlerden biridir. İran, Bahreyn, Irak, Lübnan gibi ülkelerde ağırlıklı olarak Şii nüfus daha yüksektir. Bununla birlikte Aleviler, Nusayriler, Ezidiler, Dürziler gibi azınlıklar da bölgede yaşamakta ve toplumsal kabul anlamında kültürel çatışmalara sebep olmaktadır. Ayrıca Türkiye, İran, Irak ve Suriye'deki Kürt nüfusa dair, terör örgütleri öncülüğünde bağımsızlık veya özerklik talepleri ortaya koyulmakta, dolayısıyla bu durum gerilimlere sebep olmaktadır. Bölgedeki etnik ve dini gerilimler arasında Arap-İran gerilimi de önemli bir rol oynamaktadır. Arap ülkeleri ve İran arasındaki İslam dünyasının liderliğini üstlenme misyonu doğrultusunda (özellikle Suudi Arabistan-İran arasında) jeopolitik rekabet bulunmaktadır.

Bununla birlikte 19 Mayıs 2024 tarihinde İran Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi'nin Azerbaycan ziyareti dönüşü yoğun sis nedeniyle helikopter kazasında hayatını kaybetmesi ulusal ve bölgesel ölçekte riskleri hatta çatışmaları daha da artırabilirdi. Çünkü Reisi'nin ölümü rejime yönelik eleştiri ve eylemlerin yüksek olduğu bir dönemde gerçekleşmiştir. Olayın sis nedeniyle vuku bulması kaotik bir durumu engellemiştir.

Yemen'de ise çatışmaların boyutu çok daha derindir. Husiler, "Arap Baharı" ayaklanmaları döneminde devrilen Ali Abdullah Salih'e bağlı birliklerin de yardımıyla ülkenin doğusuna ilerleyerek Sünnilerle ve El Kaide militanlarıyla çatışmaktadırlar. Şii mezhebinin Zeydi kolundan olan Husi aşireti, ismini 2004'te ilk isyanı başlatan Hüseyin Bedrettin El Husi'den almaktadır. Yemen nüfusunun %65'i Sünni olup nüfusun yaklaşık %30'unu oluşturan Husilerin lideri 2004

yılında dönemin devlet başkanı Ali Abdullah Salih'e karşı ayaklanmıştı. Yemen'de İran (Husileri destekliyor), Suudi Arabistan (Sünnileri destekliyor) ve BAE'nin (Sünnileri kısmen destekliyor) de dahil olduğu çatışmalar devam etmektedir (BBC, 2015).

Terörizm: Orta Doğu, terör örgütlerinin etkin olduğu bir bölgedir. Özellikle DEAŞ gibi örgütler, bölgede büyük etki yaratmış ve güvenlik riski oluşturmuştur. Terör saldırıları, hem bölgesel hem de uluslararası düzeyde istikrarı tehdit etmektedir.

2006 yılında El Kaide'ye yakın gruplar tarafından kurulan DEAŞ, 2014'te yaklaşık 200 bin km²'lik bir alana sahip olmuştur. DEAŞ'ın Orta Doğu'daki eylemleri bir terör örgütü olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Öyle ki DEAŞ bölgede emperyalizme karşı değil kendilerine muhalif müslümanlarla / ülkelerle çatışma içerisindedir (Boniface, 2017: 64). DEAŞ'ın 2014'te elde ettiği toprakların büyük bölümü uluslararası koalisyon güçlerinin müdahalesiyle geri alındı. Dolayısıyla DEAŞ'ın hâlihazırdaki gücü ve etkisi birkaç yıl önceye nazaran kırılmış durumdadır. Bununla birlikte Irak'taki siyasi istikrarsızlıklar ve Suriye iç savaşı DEAŞ'a alan açmaktadır. Bu durum doğrudan Türkiye'nin aleyhine işlemektedir. Öyle ki Suriye'de Türkiye'nin müttefiki olduğunu belirten ABD, tam da bu ittifaka aykırı olacak şekilde DEAŞ'a karşı PKK'nın uzantısı YPG'yi ekonomik ve askerî açıdan desteklemektedir. ABD'nin izlemiş olduğu tutum tamamen Türkiye'nin ulusal güvenliğine yönelik bir tehdittir. ABD, bu eylemleriyle bölgede siyonizm doğrultusunda küçük devletler oluşturarak (böl-parçala-yönet) kolaylıkla yönetmek ve burada yer alan doğal kaynakları da inisiyatifi doğrultusunda kullanabilmeyi amaçlamaktadır.

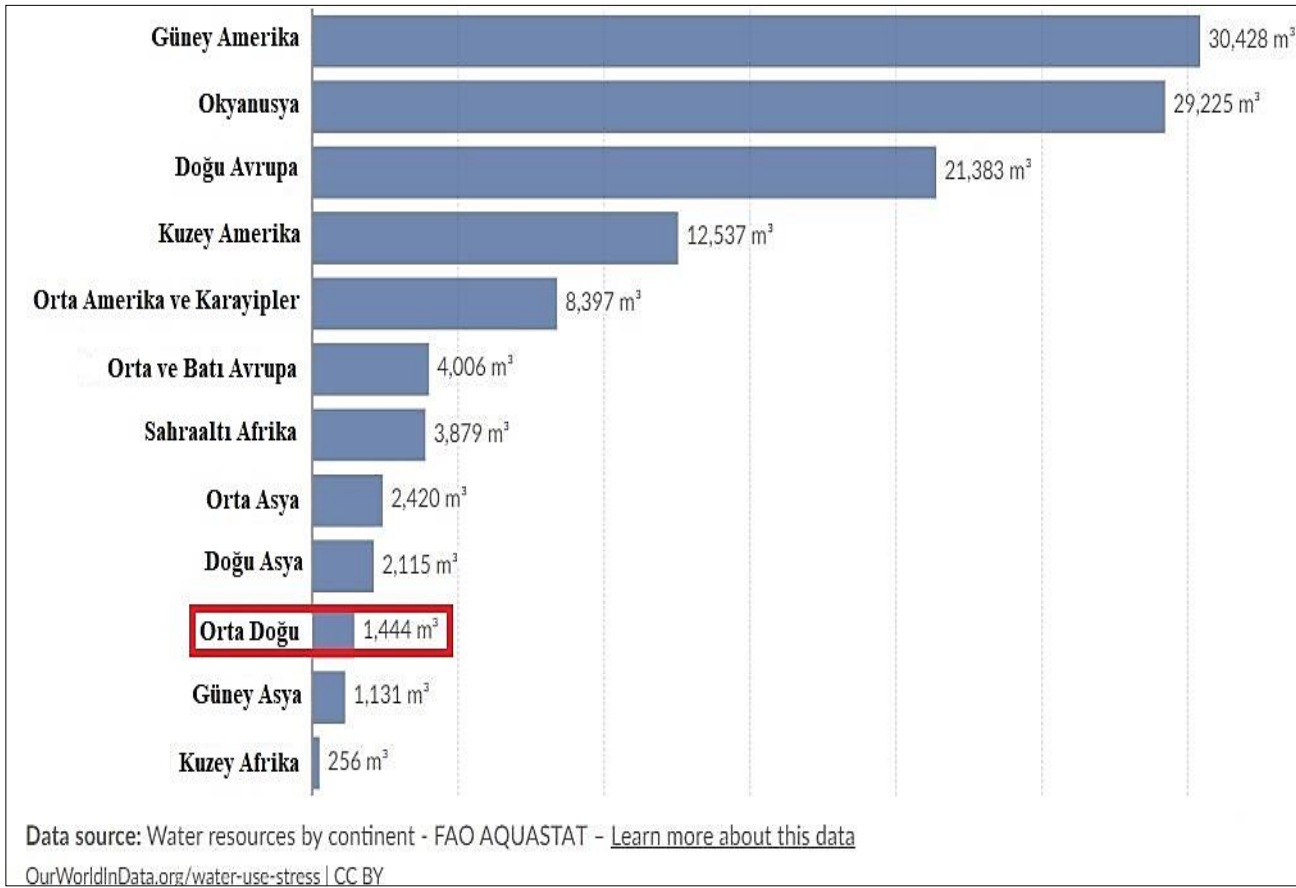
Siyonizm iki temel demagoji üzerine kuruludur. Bunlardan ilki, bütün dünyadaki Yahudilerin bir ulus oluşturduğu, ikincisi ise antisemitizmin ortadan kaldırılamayacağı (İsrail, yaptığı tüm hukuksuzlukları antisemitizmle perdeleme gayretindedir). Siyonizm, Yahudilerin tümü aynı inanç sistemine sahip olmasalar da tüm Yahudileri biyolojik anlamda bir ulus olarak ele almaktadır. Siyonizme göre Yahudiler, seçkin bir halk olarak tarihte eşsiz bir rol oynamakla görevlendirilmişlerdir. Siyonizm, Yahudiler ile Yahudi olmayanlar arasında kapatılması mümkün olmayan bir mesafeden söz eder. Yahudilerin kalıtımsal olarak diğer halklardan farklı olduğunu ve bu nedenle onlarla kaynaşamayacağını savunur (Parlar, 2006, s. 367).

Su Sorunları: Orta Doğu, yoğun bir nüfusa (World Population Review verilerine göre bahsedilen ülkeler bazında yaklaşık 500 milyon) ve kalkınma dinamiklerine karşın tatlı su kaynaklarının sınırlı olduğu bir bölgedir. Zaten küresel tatlı su rezervleri de son derece kısıtlıdır. Öyle ki dünya tatlı su kaynaklarının toplam su miktarı içindeki oranı yaklaşık %2,5 düzeyindedir. Ayrıca bu %2,5'lik tatlı suyun tamamına da erişilemez.

Yerkürede bulunan suyun %97,5'i açık deniz ya da iç denizlerde bulunan tuzlu sularından oluşmaktadır. Geriye kalan %2,5 oranındaki tatlı suyun büyük bir kısmı da kutuplarda (Antarktika, Grönland) veya çok derin jeolojik tabakalarda yeraltı suyu olarak bulunur (MGM, 2023). İçme ve kullanma gereksinimi, tarımsal sulama ve iklim değişikliğinin getirdiği olumsuzluklar, tatlı su ihtiyacını her geçen yıl daha da artmakta ve bu sorunu 21. yüzyılın en stratejik konusu hâline getirmektedir.

Orta Doğu ve Kuzey Afrika, tatlı su kaynakları açısından dünyanın en kıt bölgesi olarak dikkat çekmektedir (Dargham, 2018). Bu çerçevede günümüzde küresel sorunların başında gelen su sorunu, Orta Doğu coğrafyasında da ciddi şekilde hissedilmektedir. Yarı kurak, kurak ve çöl ikliminin görüldüğü Orta Doğu'da yıllık yağış ortalaması düşük ve düzensizdir. Bu sebeple Kuzey Afrika ile birlikte Orta Doğu dünyanın en az yağış alan bölgelerinden biridir.

Kaynaklarının büyük bölümünü Türkiye'den alan Fırat ve Dicle nehirleri ile kaynaklarının tamamına yakını Orta Afrika'dan alan Nil Nehri Orta Doğu'nun en önemli akarsularıdır. Aynı zamanda bu durum Orta Doğu'daki su sorununu ve sınıraşan akarsuların önemini açık biçimde ortaya koymaktadır (Yılmaz, 2011, s. 321). Sınıraşan sularla ilgili hukuki yaklaşımlar; Mutlak Egemenlik (Harmon) Doktrini, Doğal Durumun Bütünlüğü Doktrini, Ön Kullanımın Üstünlüğü Doktrini, Adil (Eşit) Kullanım Doktrini'dir. Bu anlamda her ne kadar çeşitli çözümler geliştirildiği için hâlihazırda bir savaş durumu olmasa da su sorunlarının gün geçtikçe şiddetlendiği bir dünyada/bölgede sınıraşan suların yeniden gündeme gelme ihtimali vardır. Bölgede yer alan su kaynakları içme ve temel ihtiyaçların yanında enerji ve tarımsal amaçla da kullanılmaktadır. Buna göre bölgeye dair sınıraşan sularla ilgili sorun yaşama olasılığı bulunan ülkeler şu şekildedir; Fırat-Dicle nehirleri (Türkiye-Suriye-Irak), Nil Nehri (Mısır-Sudan-Etiyopya), Ürdün (Şeria) Nehri (Ürdün-İsrail-Filistin), Asi Nehri (Lübnan-Suriye-Türkiye), Golan Tepeleri (Suriye-İsrail).

Şekil 1. Bölgeler Bazında Kişi Başına Düşen Su Miktarı (m³).

Kaynak: (Ritchie & Roser, 2018)

Orta Doğu'da Olası İş Birliğinin Kazanımları⁵

Zengin fosil yakıt ve yenilenebilir olarak özellikle güneş enerjisi imkânına sahip olan Orta Doğu'da gerek enerji kaynaklarının gerekse de diğer doğal kaynakların kullanımı ancak barış ve iş birliği ile mümkündür. Çünkü istikrar ortamının olmadığı her bölge dış etkilere karşı her zaman daha açıktır. Sahip olunan rezervler itibarıyla Orta Doğu petrolü burada yer alan ülkelerde çeşitli sonuçlara yol açmıştır. Suudi Arabistan, BAE, Katar gibi ülkelere zenginlik getiren petrol; Irak, İran, Yemen gibi ülkeler açısından sorunlara yol açmıştır.

ABD Başkanı George W. Bush döneminde ortaya atılan ve siyasi bir kavram olan Büyük Orta Doğu Projesi⁶ (BOP) bölgenin siyasi, ekonomik ve sosyal dengelerini etkileyecek

en problematik dış politika yaklaşımıdır. ABD'nin bölge ülkelerinde istediği yönetimleri iş başına getirmesine ve bölgede tek güç olmasına odaklanan aynı zamanda büyük İsrail'in kurulması hedefini güden bu proje Orta Doğu iş birliği platformu açısından en büyük tehdittir. Çünkü bu proje bölgede uzlaş, iş birliği ve kalkınmaya odaklı değil tamamen sindirme, bölme ve tahakküm esasına kuruludur.

Bununla birlikte Çin'in Orta Doğu'da gün geçtikçe etkisi artmaktadır. ABD ile Çin sadece Uzak Doğu'da değil Orta Asya'da, Afrika'da, Latin Amerika'da ve son olarak da Orta Doğu'da rekabet ederek etki alanlarını genişletme amacındadırlar (Gezer, 2023). Orta Doğu, Çin için en önemli petrol tedarikçisidir. Ayrıca Çin'in kuşak-yol projesi de düşünüldüğünde Orta Doğu, Çin için stratejik bir coğrafya

⁵ Türkiye'de doğrudan Orta Doğu'da barış ve iş birliğine yönelik olan çalışmalara şu şekilde birkaç örnek verilebilir: "Orta Doğu Ülkeleri Arasında İktisadi İşbirliği İmkânları (Sabahattin Zaim-1978), Türkiye ve Orta Doğuda Bölgesel İşbirliği (Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV) (1998), Türkiye-Orta Doğu Uluslararası Dostluk ve İşbirliği Sempozyumu (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı (ATAM) (2009), Orta Doğu'da Barış Sempozyumu (Aktörler, Sorunlar ve Çözüm Arayışları (Hasan Kalyoncu Üniversitesi (2014), IV.

Uluslararası Orta Doğu Sempozyumu: Orta Doğu'da Barışı Tesis Etmek (İstanbul Gelişim Üniversitesi (2018)).

⁶ 2004 yılında Carnegie Endowment for International Peace kuruluşunda uzman olan Marina Ottaway ve Thomas Carothers tarafından kaleme alınan "The Greater Middle East Initiative: Off to a False Start" adlı makaleyle ortaya atılan fikir / ideoloji.

hâline gelmektedir.

Bu bağlamda Orta Doğu ile Çin arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkiler giderek artmaktadır. Orta Doğu'nun istikrarsız, güvensiz ve sürdürülemez olması durumunda kuşak-yol girişiminin sorunsuz şekilde ilerlemesi mümkün olmayacaktır (Chen, 2020, s. 44). Ancak burada şu hususu belirtmek gerekir ki Çin, küresel bir aktör olarak Orta Doğu'da istikrarı ancak kendi çıkarları doğrultusunda isteyecektir. Bu yüzden Çin için bölge istikrarı ancak Çin'in kontrolünde olduğunda anlamlı olacaktır. Egemen ve jeopolitik açıdan güçlü bir Orta Doğu, Çin için de bir tehdit olarak görülecektir.

Küresel aktörler olarak ABD ve Rusya ile birlikte Çin siyasi ve ekonomik açıdan Orta Doğu'da etkin olan ülkelerdir. Buna göre eğer Orta Doğu coğrafyası bir barış ve iş birliği etrafında kendi geleceğini tayin etmezse başka ülkelere güdümlü kalmaya devam edecek ve sahip olduğu potansiyeli değerlendiremediği için kalkınamayacaktır. Küresel aktörlerin kendi hegemonya mücadelesi Orta Doğu'ya hiç bir zaman gerçek barışı getirmeyecektir. Orta Doğu'ya gerçek barışı ve bunun doğrudan yansıması şeklindeki her alanda iş birliğini getirecek olan Orta Doğu halklarının kendi öz güçleri ile antiemperyalizme yönelik farkındalıkları ve bu konudaki mücadeleleri olacaktır (Yiğit, 2013, s. 13). Öyle ki ABD ve AB bir yandan kendi perspektiflerinden ele aldıkları bölge sorunlarının çözümünde Çin'in de olmasını bir avantaj olarak görürlerken diğer taraftan da Çin'in Orta Doğu'da etkisinin artmasını (Suriye meselesinde Rusya'yı desteklemesi) dezavantaj olarak görmektedirler (Brown, 2015, s. 112). Bu anlamda küresel aktörlerin istikrar / çözüm olarak dayattığı tezler esas sorunun kendisidir.

Orta Doğu'da olası bir iş birliği bölgedeki tüm ülkelere katma değer getirecek bunun yanında bölge ülkelerinin siyasal ve ekonomik bağımlılıklarının ortadan kaldırılmasını mümkün kılacaktır. Orta Doğu'da var olan sorunlar değerlendirildiğinde tüm ülkeleri kapsayacak herhangi bir barış ve iş birliği imkânının son derece kısıtlı olduğu görülmektedir. Ancak bölge ülkelerinin geri kalmışlığı, sömürülmesi ve ötekileştirilmesi iç çatışmaların da etkisiyle Batı kontrolünün ve İsrail'in kolay şekilde etkin olmasından kaynaklanmıştır. Bölge, çoğunluğu müslüman nüfustan oluşmaktadır. Ancak buna rağmen müslümanların Sünni-Şii ayrımı sebebiyle ortak paydada bütünleşmemeleri küresel aktörlerin işlerini oldukça kolaylaştırmıştır. Irak-İran Savaşı Sünni-Şii gerilimine en iyi örneklerden biridir. Savaşın görünür sebebi her ne kadar iki devlet arasındaki sınır ihtilaflarına dayansa da esas sebep Sünni olan Irak ile Şii olan İran'ın iç siyasette ve bölgede etkinliklerini artırma amacıdır. İran İslam Devriminin (1979) sonrasında meydana

gelen rejim değişikliği sadece İran'da değil bölgede de etkisini göstermiştir. İran, devrim sonrasında dış politikasını öncelikli olarak Orta Doğu'da ülkelere göre değişiklik gösteren Şiilerin ülke yönetimlerinde etkin olması çerçevesinde şekillendirmiştir. Bu durum bölgede çoğunlukta olan sünni nüfus ve ülkeler ile her alanda iş birliklerini olumsuz etkilemiştir. Geçmişten günümüze dek incelendiğinde tüm dünyada aynı dine mensup toplumlar arasındaki mezhepsel mücadeleler o kültür grubu için sorunlar ve istikrarsızlıklar getirmiştir. Irak-İran savaşından alınacak en büyük ders, bölgedeki mezhepsel çatışmaların o ülkelere sorunlar, küresel aktörlere ise kazanımlar sağladığıdır. Buna göre mezhep kökenli çatışmaların sona erdirilmesi inançsal sorunların giderilmesi ve hoşgörü kültürünün yerleşmesi bölgede barış ve iş birliğinin tesisini sağlayacaktır.

Bölgesel olmasının yanında küresel ölçekte bir sorun da olan, Orta Doğu barışının en önemli belirleyicisi Filistin meselesidir. Bu kapsamda iki devletli çözüm, barış ve istikrar için kaçınılmazdır. Ancak ABD destekli İsrail'in bölgedeki politikaları, kanunsuz yerleşim alanları izni bölgedeki müslüman nüfusu çevrelemeye ve sindirmeye yönelik yaklaşımlardır. Filistin sorununun bu şekilde çözümü mümkün olmadığı gibi bölgesel şiddetin ve istikrarsızlığın artması ve yayılması da kaçınılmazdır. Hâlbuki bölgede barış ve istikrar bir devlet olarak İsrail'e de büyük kazanımlar getirecektir. Ancak İsrail'in Filistin topraklarına ve bölgeye bakışı inançsal bir çerçevede olduğu için İsrail'in olası bir iş birliğine dahil olması mümkün görünmemektedir. Bunun yanında şu hususu da belirtmek gerekir. İsrail her ne kadar radikal siyonist politikalarını sürdürse de ülkede yaşayan bazı yahudiler ile Avrupa ve ABD gibi İsrail dışında yaşayan bazı yahudi grupların katı ve Filistin halkını yok sayan uygulamaları desteklemediği görülmektedir. Bu çerçevede İsrail Devleti olası iş birliğine dahil olma konusunda samimi bir gayret gösterirse -ki İsrail'in arz-ı mev'ud ideolojisi düşünüldüğünde bu oldukça güç görünüyor- o zaman bu durum İsrail'in de yararına olacaktır. Ancak tersi bir durumda İsrail'siz bir barış ve iş birliği platformu da oluşturabilir.

Türkiye, sahip olduğu fiziki ve beşerî coğrafya nitelikleriyle (konumdan ekonomiye, iklim özelliklerinden nüfusa) şüphesiz bölgenin en önemli ülkesidir. Öyle ki bölgede barış ve iş birliği platformunun Türkiye'nin dışarıda olduğu bir senaryoda gerçekleşmesi mümkün değildir. Türkiye, geçmişten günümüze her zaman bölgede daima düzeni tesis etmeye çalışan bir ülke olmuştur. Türkiye'nin gerek Orta Doğu'daki komşu ülkelerle gerekse de bölgenin geneline dair olumlu yaklaşımları da çoğu kez farklı süreç ve aktörler nedeniyle yanıtız bırakılmıştır. Bu durumun tüm

Orta Doğu ülkeleri açısından istikrarsızlıklar ve kalkınma sorunları doğurduğu açıktır.

Bölge ülkelerinin bağımsızlık, egemenlik ve toprak bütünlüklerine saygı duyan; fakat bölgede mezhepçi ve dogmatik siyasi hareketlere karşı, demokratik ve barışçıl değerleri ilke edinen bu iş birliği teşkilatı Orta Doğu'nun içinde bulunduğu sorunları çözmek için en önemli araçtır. Türkiye de bu iş birliği teşkilatının inşa edilmesi ve barışın hâkim olması adına üzerine düşen görevi yerine getirmelidir (Emre, 2021).

İsrail hariç tutulduğunda Orta Doğu ülkeleri gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkeler kategorisinde yer almaktadır⁷. Bu nedenle bütün ülkelerde iş başına gelen hükümetlerin öncelikli sorunlarından birisi kalkınma meselesi olmuştur (Sinkaya, 2016, s. 9). Orta Doğu bölgesinin barış ve iş birliği ile küresel jeopolitikte etkisini artıracak bir diğer husus bölgenin gelecek açısından inovasyona dair yatırımlarıdır. Hali hazırda Suudi Arabistan ve BAE teknoloji (yapay zekâ, akıllı şehirler) ve inovasyona önemli düzeyde yatırım gerçekleştirilmektedirler. Yakın gelecekte teknoloji ve inovasyona yatırım yapan ülkeler rekabet gücünde önde olacaklardır. Bu durum elbette yalnızca ihracat ve ithalata dayalı basit bir pazar dengesi değildir. Sanayi 4.0'ın en önemli araçlarından olan yapay zekâ ve buna bağlı teknolojik ilerlemeler dünyada endüstriyel devrimin yol açtığından çok daha fazla refah farklılıklarına yol açabilecektir. Bu yüzden bölgede derhal barış ve istikrarla birlikte söz konusu ülkelerin ortak bir paydada bilgi paylaşımı ve ar-ge çalışmaları yaparak kalkınmaları gerekmektedir. Özellikle Türkiye, İran ve Suudi Arabistan gibi bölgesel güç olan ülkelerin tarımdan savunma sanayisine, akıllı şehirlerden endüstriyel üretime varıncaya dek yapay zekâyı içeren tüm sahalara yatırım yapması kaçınılmazdır. Sanayi 4.0'ın tüm araçlarıyla insan yaşamını kuşattığı ve devletlerarası ilişkileri etkilediği (ör: ABD-Çin) bir dönemde siber dünyanın temelini oluşturan yazılım teknolojileri ve yapay zekâ, ülkeler ve bölgeler için hayatta kalmanın ve güçlü olabilmenin anahtarını oluşturmaktadır.

İnternet ve teknolojinin bütünleşmesiyle ortaya çıkan siber dünyada telekomünikasyon, bankacılık ve finans, ticaret, turizm, eğitim, sağlık, ulaşım, enerji, su ve tarım yönetimi, şehir su şebekeleri, askerî teknolojileri de

barındıran uydu-radar-uzay sistemleri gibi kritik altyapıların işleyişi söz konusudur. Yaşamın her kademesinde insan mekân etkileşimi içinde siber dünyanın etkisi hızla artmaktadır (Oral, 2021, s. 218).

Uluslararası iş birliklerinin çerçevesini belirleyen siyasi, ekonomik, sosyokültürel ve askerî niteliğe sahip olan uluslararası kuruluşlar, devletlerin jeopolitik kabiliyetlerini belirleyen beşerî unsurlardan biridir. Dolayısıyla ülkelerin dahil olduğu uluslararası kuruluşlar dış politika kararlarında ve devletlerin jeopolitik etki alanlarında belirleyici olmaktadır.

Bu anlamda stratejik konularda ortak bir tutum sergileyemeyen İslam dünyasının siyasal birliği ve etkisinin zayıfladığı, mezhep kimliği ve mezhepçilik ön plana çıkarıldığında edilgen bir pozisyonda kaldığı görülmektedir (Uluç Küçükcan, 2016, s. 463). Çünkü küresel olarak herhangi bir ülke ya da bölgenin jeopolitik bir karar odağı olabilmesi oranın istikrarına ve ekonomik gücüne bağlıdır. Buna göre Orta Doğu ülkelerinin ortak paydada yer aldığı örneğin İslam İş Birliği Teşkilatı, kuruluş amaç ve hedefleri ile faaliyetleri düşünüldüğünde yetersiz kalmıştır. Dolayısıyla Orta Doğu'da barış ve iş birliği ortamı tesis etmenin hangi yol ile olacağı birincil düzeyde önem taşır. Bu bir uluslararası kuruluş ile mi gerçekleştirilebilir yoksa ülkelerin ortak bir pazar (gümrük) kurmasıyla mı? Ortak pazar, sürecin yalnızca ekonomik boyutunun bir bölümüne karşılık gelmektedir. Bu yüzden siyasi, sosyal ve makro ekonomik adımları içermez. Hâlbuki bölgede iş birliği platformunun geniş kapsamlı ve proaktif bir uluslararası kuruluş eliyle sağlanması mümkündür.

Enerji, tarım ve gıda, ticaret, sanayi, teknoloji ve ar-ge, eğitim, ulaşım gibi tüm sektörlerde gerçekleştirilecek bir iş birliği Afrika, Asya ve Avrupa'yı da içine alarak küresel ekonomik büyümeye pozitif yönde etki edecektir.

Bu kapsamda teşkilatın kurumları; *Ekonomi ve Kalkınma Konseyi, Savunma Teknolojileri ve Askerî İş Birliği Konseyi ile Yükseköğretimde İş Birliği Konseyi* şeklinde planlanabilir. Bu kurumların altında bulunan alt alanlar için ayrı birer birim oluşturmaya gerek olmadan üst kurumlar eliyle faaliyetler yürütülebilir. Alt birimlerin sayısının çok fazla olması gerek birimler arasındaki korelasyon gerekse de kuruluşun genel işleyişi açısından sorunlar doğurabilir.

⁷ Kişi başına düşen gelirden Katar, BAE, Suudi Arabistan gibi ülkeler pek çok gelişmiş ülkenin önünde yer alsalar da

endüstrileşme seviyesi itibarıyla gelişmiş ülke kabul edilmezler.

Orta Doğu İş Birliği Teşkilatı

Ekonomi ve Kalkınma Konseyi	Savunma Teknolojileri ve Askeri İş Birliği Konseyi	Yükseköğretimde İş Birliği Konseyi
<ul style="list-style-type: none"> • Tarım • Maden • Enerji • Ulaşım • Telekomünikasyon • Gümrük ve lojistik • Sağlık • Turizm • Bankacılık • Çip üretimi • Yazılım teknolojileri (yapay zekâ ve algoritma) • Uzay araştırmaları 	<ul style="list-style-type: none"> • Tüm savunma alanlarında bilginin üretimi ve paylaşımı • Bir barış gücü oluşumu • Siber güvenlik ortaklığı (siber kuvvetler) 	<ul style="list-style-type: none"> • Öğrenci ve öğretim elemanı hareketliliği • Üniversiteler arası projeler • Ar-Ge ve teknoloji desteği

Şekil 2. Orta Doğu İş Birliği Teşkilatı (Olası Genel Alanlar)

Sonuç

Orta Doğu coğrafyası Türkiye'nin jeopolitiğinde belirleyici bir role sahiptir. Öyle ki özellikle sınır komşusu olan Orta Doğu ülkelerindeki herhangi bir karışıklık ya da istikrarsızlık Türkiye'yi doğrudan etkilemektedir. Dolayısıyla bölge istikrarı her anlamda Türkiye'yi olumlu biçimde etkileyecektir. Türkiye Cumhuriyeti tarihinin bir parçası olan bu bölge ve bölgede yer alan ülkeler ile Orta Doğu İş Birliği Teşkilatı eliyle ortak çalışma hedefini gerçekleştirebilmek küresel barışın ve refahın artışına doğrudan katkı sunacak stratejik bir eylemdir.

Orta Doğu; Akdeniz, Kızıldeniz, Basra Körfezi, Umman ve Yemen Denizi'ne (Hint Okyanusu) kıyısının olması hasebiyle yalnızca karasal alanlardan ibaret bir bölge de değildir. Bu yüzden bölge üzerinde etkin olmak isteyen küresel güçlerin bunu ticarî ve askerî yollar ile denizel alanlardan gerçekleştirmeye çalıştıkları da bilinmelidir. ABD ve Rusya'dan sonra son dönemlerde Çin de bu yönde politika izlemektedir. Öyle ki BAE ve Suudi Arabistan bu üç küresel aktörün en fazla ekonomik etki arayışı ve rekabet etme potansiyeline sahip ülkeler olarak öne çıkmaktadır (Rhoades, vd., 2023, s. 144).

Öyle ki Akdeniz'deki enerji kaynaklarını ithal etmek isteyen ve İpek Yolu vasıtasıyla bu bölgeye daha fazla ihracat yapmak isteyen Çin, Kızıldeniz havzasında Cibuti üssü sayesinde askerî yönden de güçlü bir pozisyona ulaşmış durumdadır (YeniAcun, 2019, s. 188). Dolayısıyla

bölgede bir iş birliği sağlanamazsa Orta Doğu tamamen başka ülkelerin hedeflerini gerçekleştirdiği ve tahakküm altında kalmış bir coğrafya olacaktır.

Bölgenin mümkün olduğunca kendine yeterli hâle gelmesi ve ihracatının artması bölgenin ekonomik olarak büyümesini de sağlayacaktır. Bölgede yer alan tüm ülkeler bağımsız ve refah bir gelecek oluşturmak için enerji ve madencilik, tarım, sanayi, turizm, eğitim, ulaşım, telekomünikasyon, yazılım gibi tüm stratejik sektörlerde iş birlikleri yapmalıdırlar. Bölgedeki iş birlikleri, üretim ve bilgi alışverişini artıracaktır. Özellikle Türkiye haricindeki diğer bölge ülkeleri için ekonomiyi çeşitlendirmek son derece önemlidir. Herhangi doğal kaynağa ya da kaynaklara sahip olmak kalkınma ve büyüme için yeterli değildir. Kalkınma ve büyüme için bilgi, yatırım, sermaye, pazarlama ve hele ki bölge açısından iş birliği modeli gibi koşulların yerine gelmesi gerekmektedir.

Her ne kadar siyasi anlamda Orta Doğu'da barışın sağlanması ve iş birliği ihtimali çok düşük bir olasılık olarak görülse de bu durumu gerçekleştirmek bir zorunluluktur. Ülkeler bazında var olan siyasi ve ekonomik farklılıkları bir kenara bırakarak hareket etmek bu iş birliği için hayati önemdedir. Aksi hâlde 21. yüzyılda da Orta Doğu, küresel ve bölgesel gelişmeler doğrultusunda kaosun merkezi olacaktır. Bu kapsamda bölge ülkeleri, kendi doğal ve beşerî kaynaklarını yeterince değerlendiremeyecek bunun sonucu olarak da siyasi ve ekonomik anlamda başka aktörlere

güdümlü olmaya devam edeceklerdir. Bu çerçevede Orta Doğu'da iş birliği bölge toplumlarının insani şekilde yaşaması için kaçınılmazdır. Nitekim Foreign Affairs dergisinde yayınlanan Dalia Dassa Kaye ve Sanam Vakil tarafından kaleme alınan "Orta Doğu'yu Yalnızca Orta Doğu Düzeltilebilir" adlı makale, Orta Doğu'da güvenliği sağlamanın temel şartının bölge ülkelerinin iş birliği ile bir güvenlik forumu oluşturulmasının gerekliliğini öne sürmektedir. "Bölgesel güçlerin, özellikle de Mısır ve Ürdün'ün yanı sıra savaşın başlangıcından bu yana koordinasyon sağlayan Katar, Suudi Arabistan, Türkiye ve BAE'nin, ileriye doğru kolektif bir yol belirlemek için acilen harekete geçmesi gerekiyor" (Kaye ve Vakil, 2024).

Orta Doğu'nun kendi geleceğini tayin etmesinde büyük bir fırsat niteliğinde olan söz konusu kuruluşun diğer uluslararası kuruluşlarla yeni ortaklıklara girmeden işlemesi gerekmektedir. Çünkü başka uluslararası kuruluşlarla temas demek bölge dışında bulunan farklı devletlerle temas etmek anlamına gelir. Dolayısıyla farklı kuruluş ya da devletlerin yeni iş birlikleri tezini öne sürerek hassas özelliğe sahip bölgede yeniden anlaşmazlıkları ve ayrışmaları tetikleme riski bulunmaktadır. Bu yüzden Orta Doğu İş Birliği Teşkilatının başka kuruluşlara entegrasyonsuz ve müstakil şekilde işlemesi elzemdir. Söz konusu kuruluş, dini ve etnik meselelerden uzak tamamen iş birliği şekilleri ve uygulamalarına odaklanmış bir kuruluş niteliğinde olmalıdır. Buna göre zaman içinde, önemini yitiren ve başa (yeniden anlaşmazlıklara ve kaosa) dönülmesine sebep olan, aktif nitelik taşımayan bir kuruluş olmamalıdır. Bu yüzden Orta Doğu'daki iş birliği temeli, bölge ülkelerinin dahil bulunduğu diğer uluslararası kuruluşlardan farklı olacak şekilde inşa edilmelidir.

Küresel ölçekte BM hariç tutulduğunda uluslararası kuruluşlar bahsedildiği üzere siyasi, ekonomik, sosyokültürel ve askerî olmak üzere teşekkül ederler. Ayrıca uluslararası bir kuruluşun devamı için söz konusu kuruluş içinde yer alan devletlerin her birinin kazanımlarının olması ve bu kazanımların da sürdürülebilir olması gerekmektedir. Gelişmiş dünyayla rekabetin daha da zorlaşacağı bir gelecekte bilgi akışı ve iş birliğinin getireceği fırsatla Orta Doğu bölgesi, orta ve uzun vadede jeopolitik bir güç merkezi hâline gelecektir. Bu bağlamda sosyal araştırmalar ve fen araştırmalarında bölge ülkeleri arasında Türkiye'nin öncülüğünde yükseköğretimde iş birlikleri yapılmalıdır. Bu iş birlikleri hedef ülke olarak yalnızca Türkiye'nin olduğu bir yükseköğretim iş birliği değil tüm bölge ülkelerini kapsayacak öğrenci ve öğretim elemanı hareketliliği, AB'ye benzer şekilde projeler ve ar-ge destekleriyle teşkil edecek bir iş birliği olmalıdır.

Orta Doğu İş Birliği Teşkilatı, Avrupa Birliği (AB) modeli bir kuruluş olabilir. Ancak AB gibi politik ve ekonomik anlamda güçlü olsa da Orta Doğu iş birliği platformunda bölge ülkelerinin iç dinamikleri düşünüldüğünde yasama ve yürütme birlikteliği, denetleme mekanizması (sayıştay) gibi kurumların organizasyon içinde yer alması mümkün görünmemektedir. Bunun yanında Türkiye'nin diğer iş birliği alanı olan Türk Devletleri Teşkilatının hedeflerinden birisi de ortak para birimine geçiştir. Ancak bölge ülkelerinin gelişmişlik düzeyindeki ayrışmalar da ortak para birimine geçişe imkân vermemektedir. Dolayısıyla Orta Doğu için ortak bir para birimine geçiş mümkün görünmemektedir.

Orta Doğu İş Birliği Teşkilatının hassas bir niteliğe sahip olacağı unutulmamalıdır. Böyle bir platformun sürdürülebilir olması bu kuruluşu ekonomi ve kalkınma temelli inşa etmeye bağlıdır. Nitekim çeşitlendirilmiş ekonomik kalkınmayı sağlamak, gelecekteki çatışmaları önlemenin anahtarı olacaktır. Doğal ve beşerî kaynakların daha iyi yönetimi Orta Doğu'da da yeni çatışmaların önlenmesine yönelik en etkili araçları sağlamaktadır (Sörlü, Gleditsch ve Strand, 2005: 160). Bunu gerçekleştirmenin ön koşulu ise teşkilattaki ülkelerin çeşitli gereklere öne sürerek birbirlerinin iç işlerine hiçbir şekilde müdahil olmamasıdır. Bu durumun bir farkındalığı olarak Batı'nın Orta Doğu'nun iç işlerine müdahil olmasının temel sebebi olarak ortaya attığı demokratikleştirme (!) tezinin gerçekte neleri amaçladığı unutulmamalıdır.

Etik Komite Onayı: Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmemektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: This study does not require ethics committee permission.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Anadolu Ajansı (AA) (2016). İsrail, Filistin Topraklarının Yüzde 85'ine El Koydu. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israil-filistin-topraklarinin-yuzde-85ine-el-koydu/546478> adresinden 21.06.2023 tarihinde erişilmiştir.
- Anadolu Ajansı (AA) (2017). Saddam'ı Sorgulayan CIA Ajanından Yıllar Sonra Gelen İtiraf. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/saddami-sorgulayan-cia-ajanindan-yillar-sonra-gelen-itaraf/777586> adresinden 26.01.2024 tarihinde erişilmiştir.
- Aral, B. (2020). Yüzyılın Anlaşması mı, Yüzyılın İhaneti mi?. [https://www.britannica.com/place/Middle-East](https://www.aa.com.tr/tr/analiz/yuzyilin-anlasmasi-mi-yuzyilin-ihaneti-mi/1720064#:~:text= adresinden 23.06.2023 tarihinde erişilmiştir.</p>
<p>Boniface, P. (2017). <i>Herkes İçin Jeopolitik</i>, (Çeviren M. Guaye, F.B. Süverdem). İstanbul: Erdem Yayınları.</p>
<p>Britannica (2024). Middle East. <a href=) adresinden 18.02.2024 tarihinde erişilmiştir.
- British Broadcasting Corporation (BBC) (2015). 6 Soruda Yemen Krizi, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/02/150226_yemen_analiz adresinden 21.06.2023 tarihinde erişilmiştir.
- British Petroleum (BP) (2021) *Statistical Review of World Energy*, London, United Kingdom: BP Publication.
- Brown, K. (2015). China: The Limits of Neutrality, (Ed. Kausch, K.). *Geopolitics and Democracy in the Middle East* içinde (s. 103-113). Madrid, Spain: FRIDE Publication.
- Centre for Geopolitics (University of Cambridge) (2024). Middle East. <https://www.cfg.polis.cam.ac.uk/research/middle-east/> adresinden 01.05.2024 tarihinde erişilmiştir.
- Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Meteoroloji Genel Müdürlüğü (2023). "Dünyada Su". <https://www.mgm.gov.tr/genel/hidrometeoroloji.aspx?s=3#:~:text=Yerk%C3%BCrede%20bulunan%20suyun%20%25%2097.5'i,tapakalarda%20yeralt%C4%B1%20suyu%20olarak%20bulunur> adresinden 04.09.2023 tarihinde erişilmiştir.
- Chen, Y. (2020). Ortadoğu'da Güvenlik İkileminin Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi'ne Etkisi. (Çeviren K.Ö. Yıldız), *BRIQ*, 1(2), 37-48.
- Culcasi, K. (2010). Constructing and Naturalizing The Middle East. *Geographical Review*, 100(4), 583-597.
- Dağ, A. E. (2015). Filistin: Orta Doğu Çatışmalarının Özü. (Ed. Dağ, A.E.), *Orta Doğu Çatışmaları* içinde (s. 14-45). İstanbul: İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı (İHH) Yayını.
- Dargham, R.A. (2018). Water Doesn't Come From A Tap. <https://www.unicef.org/mena/water-doesnt-come-tap> adresinden 12.07.2023 tarihinde erişilmiştir.
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK). (2017). *Yemen Ülke Bülteni*, İstanbul: DEİK Yayını.
- Emre, Y. (2021). Ortadoğu'da Barış ve İşbirliği Nasıl Sağlanır?. <https://siyasalparadigmalar.org/ortadoguda-baris-ve-isbirligi-nasil-saglanir/> adresinden 26.07.2023 tarihinde erişilmiştir.
- Erdönmez, H. (2016). Avrupa Devletlerinin Orta Doğu Politikası ile ABD'nin Büyük Orta Doğu Projesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gezer, G. (2023). Çin'in Ortadoğu'da Artan Mevcudiyeti. <https://www.indyturk.com/node/639021/t%C3%BCrki%C3%A7yeden-sesler/%C3%A7inin-ortado%C4%9Fudartan-mevcudiyeti> adresinden 28.07.2023 tarihinde erişilmiştir.
- İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (İNSAMER) (2020a). Birleşik Arap Emirlikleri. <https://www.insamer.com/tr/ulke-profil-birlesik-arap-emirlikleri/> adresinden 15.06.2023 tarihinde erişilmiştir.
- İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (İNSAMER) (2020b). Bahreyn. <https://www.insamer.com/tr/ulke-profil-bahreyn/> adresinden 16.06.2023 tarihinde erişilmiştir.
- İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (İNSAMER) (2020c). Umman. <https://www.insamer.com/tr/ulke-profil-umman/> adresinden 12.07.2023 tarihinde erişilmiştir.
- Kaye, D.D. ve Vakil, S. (2024). Only the Middle East Can Fix the Middle East. <https://www.foreignaffairs.com/middle-east/fix-middle-east-united-states> adresinden 01.02.2024 tarihinde erişildi.
- Kirişçi, K., Çarkoğlu, A., Eder, M. (1999). *Türkiye ve Orta Doğu'da Bölgesel İş Birliği*. İstanbul: Türkiye Ekonomik

- ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV) Yayını.
- Lewis, B. (2006). *Orta Doğu*, (Çeviren Selen Y. Kölay). Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Lewis, M.W. ve Wigen, K.E. (2021). *Kıtalar Miti Metacoğrafyanın Eleştirisi*, (Çeviren E. Dikici). İstanbul: Monografi Yayınları.
- Meyer, K.E. (1991). Editorial Notebook; How the Middle East Was Invented. <https://www.nytimes.com/1991/03/13/opinion/editorial-notebook-how-the-middle-east-was-invented.html#:~:text=The%20term%20%22Middle%20East%22%20was,American%20advocate%20of%20naval%20power> adresinden 22.05.2022 tarihinde erişilmiştir.
- Oral, M. & Özdemir, Ü. (2017). Küresel Enerji Jeopolitiğinde Türkiye: Fırsatlar ve Riskler. *Journal of History Culture and Art Research*, 6(4), 948-959.
- Oral, M. (2021). *Enerji Sektöründe Siber Güvenliğin Önemi*. AL FARABI 9th International Conference on Social Sciences Bildiriler Kitabı, (s. 218-227), Nahcivan, Azerbaycan: FARABI Publishing House.
- Parlar, S. (2006). *Orta Doğu: Vadedilmiş Topraklar*, İstanbul: Mephisto Yayınları.
- Rhoades, A.L., Treyger, E., Vest, N., Curriden, C., Bemish, B.A., Chindea, I.A., Cohen, R.S., Giffin, J., Klein, K. (2023) *Great-Power Competition and Conflict in The Middle East*, RAND Corporation, Santa Monica, California, USA.
- Ritchie, H. and Roser, M. (2018). Water Use and Stress. <https://ourworldindata.org/water-use-stress> adresinden tarihinde erişilmiştir.
- Sakin, S. ve Deveci, C. (2011). Ortadoğu Kavramı ve Sınırları Üzerine Bir Değerlendirme. *History Studies*, ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı, 281-293.
- Sinkaya, B. (2016). *Orta Doğu Siyasetine Giriş: Temel Faktörler, Aktörler ve Dinamikler*, Ankara: Orta Doğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM).
- Sørlı, M.E., Gleditsch, N.P., Strand, H. (2005). Why Is There So Much Conflict in the Middle East?. *Journal of Conflict Resolution*, 49(1), 141-165.
- Şulul, C. (2015). Doğu Kavramı ve Coğrafi Sınırları. *Muhafazakar Düşünce*, 11(43), 153-163.
- Tunçdilek, N. (1971). *Güneybatı Asya*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını.
- Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) (2020). Nekbe 'Büyük Felaket' Nedir?. Nekbe Gününde Ne Oldu?. <https://www.trthaber.com/haber/guncel/nekbe-buyuk-felaket-nedir-nekbe-gununde-ne-oldu-484913.html> adresinden 10.09.2023 tarihinde erişilmiştir.
- Uluç Küçükcan, Ö. (2016). Orta Doğu'da Mezhep Kimliklerinin ve Mezhepçiliğin Siyasal ve Sosyolojik Etkileri. *Yeni Türkiye*, 6(87), 453-464.
- World Atlas (2023). Why Is It Called The Middle East?. <http://www.worldatlas.com/articles/why-is-it-called-the-middle-east.html> adresinden 22.05.2023 tarihinde erişilmiştir.
- World Population Review (2024). Middle East Population. <https://worldpopulationreview.com/continents/the-middle-east-population> adresinden 23.01.2024 tarihinde erişilmiştir.
- YeniAcun, S. H. (2019). Kızıldeniz Havzasında Tırmanan Rekabet ve Çatışan Çıkarlar, (Ed. Çetinkuş, H., Ulutabak, G., Pamuk H., Yavuz, M.). *Dünya Siyasetinde Küresel Fay Hatları* İçinde (s. 184-189). Ankara: Anadolu Ajansı (AA) Yayını.
- Yiğit, A. (2013). Orta Doğu, Enerji ve Savaş.... *Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB) Elektrik Mühendisleri Odası (EMO)*. Ankara: Haber Bülteni.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2021). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, M. (2011). *Orta Doğu'da Su Sorunu Kapsamında Türkiye'nin Sınırışan Sularının Jeopolitik Önemi*. Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi (TÜCAUM) VI. Ulusal Coğrafya Sempozyumu Bildiri Kitabı, (s. 315-327), Ankara: Ankara Üniversitesi Yayını.
- Zaim, S. (1978). *Orta Doğu Ülkeleri Arasında İktisadi İş Birliği İmkânları*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.